

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
соціально-психологічний факультет
Кафедра соціальної та практичної психології

Курсова робота

на тему:

Вплив статусної позиції молодшого школяра на успішність у навчанні

Виконала:
студентка 53 групи
соціально-психологічного
факультету
заочної форми навчання
Клименко Ірина

Науковий керівник:
старший викладач
Гніда Галина Петрівна

Житомир – 2009 р.

ЗМІСТ

Вступ

Розділ I. Становлення соціально-психологічного статусу

молодших школярів як предмет наукового аналізу

1.1. Основні напрямки дослідження соціально-психологічного статусу учня в групі ровесників, що відбиті у вітчизняній і зарубіжній психологічній літературі

1.2. Психологічні фактори розвитку міжособистісних стосунків

1.3. Особливості розвитку взаємовідносин у молодшому шкільному віці

Розділ II. Експериментальне дослідження взаємозв'язку

статусної позиції учня та успішності у навчанні

2.1. Методи, методики та організація експериментального дослідження

2.2. Результати дослідження та їх аналіз

Розділ III. Психолого-педагогічні засоби регулювання соціально-психологічного статусу молодшого школяра в групі ровесників

Висновки

Список використаної літератури

Вступ

Формування особистості продовжується і в молодшому шкільному віці в міжособистісних стосунках під впливом оточення, у першу чергу, сім'ї та різних виховних інституцій. Важливе значення у цьому процесі належить соціально-психологічним чинникам, пов'язаним з різноманітними аспектами соціального життя дитини – в оточенні дорослих, однолітків, у різних групах, серед яких дуже рано істотну роль починають відігравати групи ровесників і, зокрема, довготривалі (постійні) колективи в школі. Міжособистісні стосунки, які виникають у цих групах, ставлення дітей одне до одного, їхні взаємні оцінки та очікування – все це вагомі моменти гармонійного особистісного розвитку кожної дитини. Формування гуманістично спрямованої, відповідальної, впевненої у собі, з достатньо високою самооцінкою, психічно здорової, щасливої особистості великою мірою залежить від становища, яке вона займає у певному колективі.

Становище особистості у групі фіксується у понятті “соціально-психологічний статус”. Соціально-психологічний статус (далі СПС) - це поняття, яке включає характеристики об'єктивного становища дитини в системі міжособистісних взаємин (ставлення до неї з боку ровесників, обумовлене, перш за все, відповідністю її якостей і рольової поведінки груповим нормам та вимогам) і суб'єктивне відображення особистістю свого об'єктивного становища в групі (його усвідомлення, суб'єктивна оцінка, переживання, очікування певного ставлення від оточуючих та інтелектуально-емоційний відгук на нього).

З'ясуванню різноманітних аспектів становлення статусу дитини в колективі ровесників присвячено значну кількість робіт і вітчизняних, і зарубіжних психологів. Зокрема, вивчалися питання впливу статусу на емоційний та психічний розвиток дитини, на формування її особистості в цілому (В.Р. Кисловська, Я.Л. Коломинський, А.А. Рояк, П.М. Якобсон, М. Roff, S. Sells); досліджувалися соціально-психологічні чинники детермінації статусу дитини дошкільного (Л.В. Артемова, Г.В. Іванова,

В.У. Кузьменко, О.І. Кульчицька, В.С. Мухіна, Т.В. Сенько, G.W. Ladd, D. May) та шкільного (О.В. Киричук, Я.Л. Коломинський, П.О. Лахестик, Х.Й. Лійметс, Р.Ф. Савіних, Л.С. Славіна, А.Б. Ценципер, М.А. Вану, R.M. Evans, R.M. Lerner, T.V. Lerner) віку; особливості процесу усвідомлення та переживання дитиною свого становища в системі взаємин колективу (М.Й. Боришевський, Я.Л. Коломинський, Т.В. Сенько, Г.М. Счастлива); вікові та індивідуальні особливості популярних і непопулярних дітей у групі ровесників (О.В. Калягіна, О.О. Папір, І.М. Поспехов, Т.О. Рєпіна, О.О. Смирнова, Р.К. Терещук); шляхи корекції статусу дітей (Л.Н. Булатова, Т.О. Рєпіна, А.А. Рояк, Т.В. Сенько, S.R. Asher, D.F. Hay, S. Oden, S. Pederson).

У той же час низка питань становлення СПС залишилася недостатньо з'ясованою. Зокрема, СПС, який вивчався переважно в контексті міжособистісних взаємин дітей, ніколи не виступав спеціальним об'єктом дослідження. Недостатньо розглядалося питання комплексного впливу суб'єктивних та об'єктивних чинників на статусу. У дослідницькій практиці не знайшла змістовного відображення проблема залежності статусу особистості від успішності в навчальній діяльності. Дане питання лише частково порушувалося у зв'язку з проблемою психологічної готовності дитини до шкільного навчання та її адаптації до нових соціальних умов. Явно недостатньо уваги приділялося вивченню ефективних шляхів регуляції статусу.

Нез'ясованість названих аспектів становлення соціально-психологічного статусу й обумовила вибір теми нашого дослідження: "Вплив статусної позиції учня початкових класів на успішність у навчанні".

Актуальність теми визначається гостротою, якої набуває у зв'язку зі здійсненням реформи шкільної освіти проблема більш ранньої підготовки дітей до навчання у школі, підвищення їхньої готовності до взаємодії та спілкування з учителем і, особливо, новим колективом ровесників. Вивчення даної проблеми диктується потребами практики навчання та виховання у

початкових класах школи.

Основні напрямки реформи школи передбачають перехід до шкільного навчання з шести років. Шестирічкам, які приходять до школи, потрібна допомога в адаптації до нової діяльності, до нової соціальної ситуації, до нових відносин з дорослими і ровесниками. Діти, віднесені тепер до школярів, мають ще багато спільного з дошкільниками, для них навчальна діяльність психологічно не стала домінуючою. Необхідно полегшити за цих умов дитині перехід від усе ще дуже значимої для неї ігрової діяльності до навчальної, полегшити засвоєння нею нової соціальної ролі учня і забезпечити безболісне входження в новий колектив ровесників.

Мета дослідження: вивчити психологічні особливості впливу СПС дитини на успішність у навчанні.

Об'єкт дослідження – соціально-психологічний статус дитини у групах молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – вплив статусної позиції учня початкових класів на успішність у навчальній діяльності.

Гіпотеза дослідження: діти початкових класів дають оцінку своїм ровесникам, насамперед, по тих якостях, які легко виявляються зовні (наприклад, успішність у навчанні), а також по тих, на які найчастіше звертає увагу вчитель.

Відповідно до мети та гіпотези дослідження були поставлені такі **завдання:**

- проаналізувати основні напрямки дослідження соціально-психологічного статусу учня в групі ровесників, що висвітлені у вітчизняній і зарубіжній психологічній літературі;
- вивчити психологічні фактори розвитку міжособистісних стосунків та проаналізувати особливості розвитку взаємовідносин у молодшому шкільному віці;
- провести психодіагностичне дослідження з метою вивчення соціальної позиції учня початкових класів;

- охарактеризувати ефективні психолого-педагогічні засоби регулювання соціально-психологічного статусу молодшого школяра у групі ровесників.

Методологічною основою дослідження є встановлені у психології закономірності розвитку особистості в системі міжособистісних взаємин; положення про діалектичну єдність усіх міжособистісних внутрішньогрупових процесів, і, перш за все, відносин і спілкування в колективі ровесників; принцип єдності спілкування й діяльності (Г.М. Андрєєва, А.А. Бодаєв, М.Й. Боришевський, Я.Л. Коломинський, Г.С. Костюк, В.М. Мясищев, А.В. Петровський, В.В. Рубцов, Т.М. Титаренко).

Методи дослідження. У процесі дослідження були використані теоретичні й емпіричні методи: аналіз та узагальнення психологічної і педагогічної літератури з даної проблеми, спостереження, психодіагностичне дослідження.

Розділ І. Становлення соціально-психологічного статусу молодших школярів як предмет наукового аналізу

1.1. Основні напрямки дослідження соціально- психологічного статусу учня в групі ровесників, що відбиті у вітчизняній і зарубіжній психологічній літературі

Соціально-психологічний статус особистості, на думку багатьох авторів (А.Б. Коваленко, М.Н. Корнєв, Р.С. Немов, А.В. Петровський, К.К. Платонов, Т.В. Сенько та інші), обумовлений ставленням до неї інших людей, які, з одного боку, визнають її права, а з іншого - очікують і вимагають виконання певних функцій, реалізації певних форм поведінки. Становлення статусу - дуже складний процес, що, як зазначають О.В. Киричук, Я.Л. Коломинський, Х.Й. Лійметс, Р.Ф. Урінг та інші дослідники, обумовлюється взаємодією низки об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Всі проведені в цьому напрямку дослідження можна умовно поділити на дві групи. До першої належать роботи, присвячені аналізу взаємозв'язку між статусом та особистісними якостями дитини, що обумовлюють його становлення. Так, у ряді досліджень (Я.Л. Коломинський, П.О. Лахестик, В.С. Мухіна, Р.Ф. Савіних, А.Б. Ценципер, М.А. Bany, М. Koskenniemi, Т.В. Lerner, R.M. Lerner) показано вплив на статус факторів, які стосуються зовнішнього вигляду та поведінки дитини. Численні дослідження (роботи Л.В. Артемової, О.В. Калягіної, Я.Л. Коломинського, О.Л. Кононко, О.І. Кульчицької, Р.Б. Стюркіної, Т.О. Рєпіної) доводять вирішальне значення для виникнення симпатій і дружби між дітьми тих їхніх якостей, які пов'язані з моральними рисами, навичками соціальної поведінки, соціальною компетентністю. Цілий ряд авторів (Г.В. Іванова, Я.Л. Коломинський, П.О. Лахестик, В.С. Мухіна, Т.О. Рєпіна, М.А. Bany, К.М. Evans) присвятили свої дослідження вивченню зв'язку між статусом і рівнем розвитку здібностей особистості. Предметом окремих досліджень (Л.В. Артемова, Т.В. Драгунова, Б.П. Жизневський, Розенталь, G.W. Ladd, S. Oden, S. Pederson, D. Hay) є зв'язок між статусом дитини та досвідом її спілкування з ровесниками, а також вплив мовленнєвої активності на процес становлення

статусу. Дослідження, виконані під керівництвом М.І. Лісіної, доводять, що психологічною основою популярності дитини серед ровесників є здатність адекватно задовольняти різні за змістом комунікативні потреби. Для великої групи досліджень основним фактором детермінації статусу дитини молодшого шкільного віку виступає успішність її у спільній діяльності - ігровій або трудовій (Л.П. Бухтіарова, Я.Л. Коломинський, В.С. Мухіна, Т.О. Репіна, А.А. Рояк, Т.В. Сенько), а починаючи з першого класу – пізнавальній (Г.Ф. Карпова, Ю.А. Орн, Р.Ф. Савіних, В.А. Синицька, Л.С. Славіна, А.Б. Ценципер) [19,106].

Друга група досліджень присвячена аналізу зовнішніх чинників, що детермінують статус дитини. Так, у психологічній теорії не раз порушувалось питання про залежність статусу дитини не лише від її особистісних якостей, але й від властивостей групи, відносно якої визначається статус (Л.І Божович, В.У. Кузьменко, О.С. Махлах, Р.Б. Стюркіна, А.Б. Ценципер). Аналіз літератури дозволяє зробити висновок про те, що статус дитини значною мірою обумовлюється змістом, формами, способом спілкування педагога з дітьми (праці Т.В. Антонової, Л.М. Башлакової, М.О. Березовіна, Р.П. Іванової, О.В. Киричука, Я.Л. Коломинського, Т.О. Репіної, А.А. Рояк, Р.Ф. Савіних, М.А. Вану) та стилем спілкування, характером взаємин у сім'ї, умовами сімейного виховання (Т.Х. Аунапуу, П.О. Лахестик, Х.Й. Лійметс, Т.В. Нещерет, Л.А. Холева, К.М. Evans, М. Koskenniemi).

Проведені дослідження (Я.Л. Коломинський, В.В. Рубцов, Г.М. Счастлива, А.Б. Ценципер, Г.А. Цукерман) показують, що в першому класі порівняно з дошкільною групою виникає ряд істотних соціально-психологічних новоутворень, викликаних зміною провідної діяльності дитини, її соціальної позиції. Виявлено, що, перш за все, це стосується статусно-рольової структури групи. Навчальна діяльність, набуваючи провідної ролі, істотно змінює ціннісні орієнтації, моральні та ділові критерії, на основі яких проходило взаємне соціально-психологічне ранжування членів групи в

дошкільному віці. У зв'язку з цим ряд чинників, які в дошкільному віці визначали становище дитини в системі взаємин, у школі або не "спрацьовують", або зменшують свою значущість. На перший план виходять нові чинники, пов'язані з навчальною діяльністю. Але багато що в поведінці та взаєминах дітей цього віку визначається все ще тими відносинами, які сформувалися у видах діяльності, типових для дошкільника.

Період адаптації до школи досить складний для переважної більшості першокласників. Г.М.Чуткіна, досліджуючи проблему адаптації, виявила, що високий рівень адаптації зумовлюють такі фактори, як високий статус дитини у групі до вступу в перший клас та адекватне усвідомлення свого статусу в групі ровесників (оптимістична самооцінка).

Оскільки старший дошкільний вік безпосередньо передуює переходу дитини до наступного етапу її життя - навчання у школі, суттєвого значення в роботі з дітьми шостого та сьомого років життя починає набувати їхня готовність до школи, зокрема, соціальна (О.Є. Кравцова, О.В. Проскура, Я.Л. Коломинський). Остання формується у ході взаємин з батьками, вихователями, у процесі співжиття з іншими дітьми і, на наш погляд, найбільше виявляється у СПС, який отримує дитина в групі ровесників. У структурі соціальної готовності дитини до школи її СПС посідає істотне місце. Він не лише впливає на подальший розвиток стосунків, але й формує особистість дитини.

1.2. Психологічні фактори розвитку міжособистісних стосунків

Одним із механізмів сприйняття людини людиною є імпліцитна теорія особистості, що являє собою уявлення людини про те, як в людях взаємопов'язані риси характеру, зовнішність і поведінка. Користуючись даною теорією, індивід на основі зовнішності людини говорить про можливі риси характеру, про вчинки та певну поведінку особистості. Імпліцитна теорія особистості формує установку людини по відношенню до людей, що мають певні особливості зовнішності. Вона ж дозволяє на основі обмеженої інформації про іншого говорити про те, що йому властиве. Наприклад, якщо в структуру імпліцитної теорії особистості входить знання про те, що сміливість як риса особистості поєднується з порядністю, то індивід, що володіє відповідним знанням, буде автоматично вважати порядними всіх сміливих людей (насправді ж зв'язок між цими рисами особистості може бути випадковим).

Наступним фактом, що певним чином впливає на правильність сприйняття і розуміння людьми один одного, є ефект первинності, суть якого полягає в тому, що перше враження, перша особистісна інформація про людину здатна вчинити більш сильний і достатньо стійкий вплив на формування її образу. Іноді відповідне явище, що виникає в процесі сприйняття і оцінки людьми один одного, називають ефектом ореола.

Якщо, наприклад, перше враження про іншу людину було позитивним, то на його основі в подальшому формується позитивний образ даної людини, який стає певним фільтром (ореолом), що пропускає в свідомість сприймаючого лише ту інформацію, яка узгоджується з першим враженням (спрацьовують закони когнітивного дисонансу). Якщо, навпаки, перше враження чомусь було негативним, то в свідомість сприймаючого і попадає лише негативна інформація про іншу людину. Так відчувається, передусім, на початку міжособистісних стосунків даних людей. Оскільки обставини зустрічі цих людей можуть бути самими різноманітними (залежать від

настрою, стану людей), їх перше враження один про одного може бути неправильним. Досить часто ефект ореола проявляється тоді, коли перше враження чи перша особистісна інформація про людину є правильною. Тоді він починає грати в міжособистісних стосунках позитивну роль, сприяє швидкому і ефективному налагодженню стосунків людей в ході взаємодії.

З ефектом первинності пов'язаний і протилежний йому ефект новизни. Він стосується не першого, а останнього із отриманих вражень про людину. Та інформація, що лежить в пам'яті останньою, здатна сильніше впливати на оцінку даної людини, ніж попередня (за виключенням самого першого враження [19,111]).

За Занюком, крім індивідуальних відмінностей, існують типові форми сприйняття і розуміння людини людиною. Серед них виділяють наступні:

1. Аналітичний. В даному випадку кожний інформативний елемент зовнішності людини, наприклад, її руки, форма очей, колір волосся і т.д. пов'язується з наявністю певної особистісної риси.

2. Емоційний. Тут людині приписуються ті чи інші риси особистості на основі емоційного ставлення до неї (особистісна оцінка визначається сприймаючим за механізмами ефекту первинності і ефекту новизни). Такий тип міжособистісного сприйняття зустрічається у дітей, особливо у підлітків, а також у осіб жіночої статі, емоційно невірноважених.

3. Перцептивно-асоціативний. Він характеризується використанням суджень за аналогією при сприйнятті людини. Ознаки її зовнішності і поведінкові реакції викликають у пам'яті сприймаючого образ іншої людини, ззовні чимось схожої на сприймаючого. Цей тип міжособистісного сприйняття зустрічається у людей похилого віку, у тих, хто володіє достатньо великим і багатим професійним і життєвим досвідом спілкування з різними людьми. Наприклад, у акторів, які часто вимушені відтворювати психологію і поведінку різних людей. Аналогічно діють і ті, хто змушений оцінювати іншу людину як особистість в умовах дефіциту інформації і часу: вчителі, лікарі, керівники.

4. Соціально-асоціативний. В цьому випадку сприйняття і оцінка здійснюються на основі стереотипів, що склалися, тобто на основі віднесення сприймаючої особистості певному соціальному типові. В результаті цій людині приписуються риси того типу, до якого вона була віднесена. Цей тип сприйняття характерний, наприклад, керівникам і політикам, філософам і соціологам [19,112].

Таким чином, на першому етапі розвитку емоційних особистісних стосунків найбільший вплив на симпатію (атракцію) справляють такі параметри як зовнішність і соціально-демографічні характеристики (вік, статус, освіта, професія, одяг тощо). Поряд з орієнтацією на людей з максимальною вираженістю позитивних характеристик діє і прагнення до вибору “рівних”. Домінування тієї чи іншої тенденції визначається прогнозом поведінки партнера. У разі гарантованого прийняття з його боку більше виражена перша залежність (тобто орієнтація на людей з максимальним проявом позитивних характеристик), а у разі невпевненості в його ставленні - друга (тобто прагнення до вибору “рівних”). Таким чином, самооцінка суб'єкта істотно впливає на вибір більш чи менш привабливого партнера.

Між позитивними якостями партнера по спілкуванню і симпатією до нього існує криволінійна залежність - з деякого моменту наступне збільшення вираженості характеристики призводить не до зростання, а до зниження симпатії до нього. Наприклад, люди, компетентність яких оцінюється дуже високо, можуть деякими сприйматися навіть негативно. Чим можна пояснити таку залежність? На мою думку, занадто висока компетентність (або інша особливість) людини може сприяти зниженню самооцінки її партнера, підвищенню тривожності тощо. Це викликає прагнення уникати спілкування з нею, вступати в міжособистісну взаємодію.

Жодна з характеристик людини не визначає однозначно симпатії до неї в процесі міжособистісних стосунків - зв'язок між особливостями людини і симпатією опосередковується станом суб'єкта і взаємодією між суб'єктом і об'єктом взаємовідносин.

1.3. Особливості розвитку взаємовідносин у молодшому шкільному віці

Розвиток особистості в дитинстві відбувається під впливом різних соціальних інститутів (сім'ї, школи, позашкільних закладів, засобів масової інформації), які діють на формування особистості дитини не прямо, а через малі групи, членом яких є дитина, через живе, безпосереднє спілкування з людьми, що оточують її в цих групах. Це члени сім'ї, товариші по класу, друзі по дому, окремі люди, з якими дитина вступає в контакт. Не стільки спілкування, скільки стосунки з цими людьми визначають розвиток особистості.

Цей розвиток може йти добре лише при достатньо сприятливих взаємовідносинах, в яких існує система взаємної підтримки, довіри, відвертості. При поганих взаємостосунках, навпаки, виникають перешкоди на шляху особистісного вдосконалення людини, так як люди не довіряють одне одному, проявляють себе здебільшого з негативної сторони.

В спілкуванні виникають більш чи менш стійкі уявлення дитини про себе; спілкування відіграє суттєву роль у становленні і розвитку самосвідомості, і формує її образ “Я”.

За Суботським Е., процес власне особистісного розвитку дитини під впливом взаємовідносин, що складаються з оточуючими людьми, можна уявити наступним чином. В діяльності формуються відповідні форми спілкування, в яких дитина засвоює правила і норми людських стосунків, розвиваються потреби, формуються інтереси і мотиви, що і зумовлюють подальший розвиток особистості. Вихід дитини в нову систему діяльності і спілкування, включення в коло міжособистісних стосунків з новими людьми - все це фактично означає перехід до наступного більш високого рівня розвитку.

Новий значний крок у розвитку спілкування і в ускладненні системи взаємовідносин відбувається зі вступом дитини до школи. Він визначається, по-перше, тим, що у школяра суттєво розширюється коло спілкування, і по-

друге, в зв'язку зі зміною внутрішньої і зовнішньої позиції дитини розширюється тематика її спілкування з оточуючими. З перших днів перебування у школі дитина включається в процес міжособистісної взаємодії з однокласниками і вчителем. Протягом молодшого шкільного віку ця взаємодія має певну динаміку і закономірності розвитку.

В шкільні роки коло друзів дитини постійно збільшується, а особистісні прихильності стають більш постійними. Спілкування переходить на більш високий рівень, так як діти починають краще розуміти мотиви вчинків однолітків, що сприяє встановленню гарних взаємовідносин з ними. В початковий період навчання у школі вперше починають утворюватися неформальні групи дітей з певними правилами поведінки в них. Однак ці групи нестійкі за своїм складом і існують недовго.

Діти молодшого шкільного віку ще багато часу проводять в різноманітних іграх, але їх партнерами по грі все частіше стають не дорослі люди, а їх однолітки. В шкільних групах під час гри встановлюються свої специфічні взаємовідносини з більш чи менш вираженими мотивами міжособистісних переваг.

Молодший школяр - це людина, що активно оволодіває навичками спілкування. В цей період відбувається інтенсивне встановлення дружніх контактів. Оволодіння навичками соціальної взаємодії з групою однолітків і вміння заводити друзів є одним із важливих завдань розвитку на цьому віковому етапі.

Якщо у дитини до 9-10 років встановлюються з кимось із однокласників дружні стосунки, це означає, що вона вміє налагодити тісний соціальний контакт з однолітком, підтримати стосунки тривалий час, що спілкування з нею також комусь важливе і цікаве [12,89].

Поступово, в процесі засвоєння дитиною шкільної дійсності, у неї формується система особистісних стосунків у класі. Їх основу складають опосередковані емоційні відносини, які переважають над іншими. Саме

особистісні стосунки стають одним із важливих факторів емоційного клімату групи, “емоційного благополуччя” її членів.

Кожний учень у класі займає певне місце не лише в системі ділових стосунків, а й в системі особистісних, які ніким спеціально не встановлюються, а складаються стихійно в силу різних психологічних обставин.

Положення учня в системі міжособистісних стосунків у класі зумовлене багатьма факторами, спільними для різних вікових груп. Наприклад, дослідження Репіної Т.А. показали, що успішність в діяльності підвищує кількість позитивних форм взаємовідносин і підвищує соціометричний статус дитини. Успішність в діяльності позитивно впливає на активність дитини в спілкуванні і на її положенні в групі однолітків.

Однак при оцінці успішності в будь-якій діяльності важливий не стільки об'єктивний аналіз, скільки визнання цієї успішності оточуючими. Якщо успіхи дитини помічаються іншими дітьми, то і відношення до неї зі сторони однолітків покращується. За дослідженнями Мухіної В.С. успішність в діяльності підвищує активність дітей в спілкуванні, що впливає на положення дитини в групі.

Тобто, в основі популярності дітей лежить їх діяльність - здатність до організації сумісної діяльності або успішність продуктивної діяльності.

Існує і інший напрямок робіт, що аналізує феномен дитячої популярності з точки зору потреби дітей в спілкуванні. Ці роботи базуються на положенні Лісіної М.І. про те, що в основі формування міжособистісних стосунків лежить задоволення комунікативних потреб. Якщо зміст спілкування не співпадає з рівнем комунікативних потреб суб'єкта, то привабливість партнера по спілкуванню зменшується, і навпаки, адекватне задоволення основних комунікативних потреб веде до симпатії і переваги конкретної людини, яка задовольняє ці потреби.

Описуючи узагальнений портрет популярної дитини, Терещук Р.К. виділяє такі головні її риси, як адекватний зміст спілкування, доброзичливе ставлення до іншого, чуттєве реагування надії і вчинки оточуючих.

Якщо Терещук Р.К., Лісіна М.І. вважають, що в основі популярності дитини лежить здібність адекватно задовольняти комунікативні потреби однолітків, то дослідження Папір О.О., виконане під керівництвом

Репіної Т.О., запевняє, що популярні діти мають загострену потребу в спілкуванні, яку прагнуть задовольнити. Такі діти відрізняються високою ініціативністю, спілкованістю, гнучкістю поведінки.

Аналіз психологічних досліджень дає змогу побачити, що в основі популярності дітей можуть лежати найрізноманітніші їхні якості і ініціативність, успішність в навчальній діяльності, потреба в спілкуванні, здатність задовольнити комунікативну потребу. Цілком зрозуміло, що перелік всіх якостей не дозволяє виділити головної, яка б забезпечила дитині певне положення серед однолітків.

В останні роки психологи починають вживати термін “комунікативна компетентність”, який відображає досягнення людини в сфері взаємовідносин і пояснює саме причини, фактори, що визначають положення людини в соціумі. Поняття “комунікативна компетентність” узагальнило в собі всі існуючі до цього підходи щодо визначення факторів, що забезпечують дитині певне положення у колективі серед однолітків, в три компоненти:

- емоційний - включає емпатійне, уважне ставлення до переживань і дій іншої людини, доброзичливе ставлення до іншого;
- поведінковий - відображає здатність дитини до співпраці, сумісної діяльності, організаторських здібностей;
- когнітивний - пов'язаний з пізнанням іншої людини, з успішністю в навчальній діяльності і включає в себе здатність розуміти точку зору іншої людини, передбачати поведінку; іншими словами - це “соціальний інтелект” особистості [8,90].

Розділ II. Експериментальне дослідження взаємозв'язку статусної позиції учня та успішності у навчанні

2.1. Методи, методики та організація експериментального дослідження

«Соціометрія» являє собою тесті призначений для виявлення взаємовідносин між учнями (методика Морено). Він дозволяє вирішити наступні завдання:

- 1) вимірювання ступеня згуртованості класу;
- 2) визначення авторитету класу за ознаками симпатії - антипатії (лідери, зірки, відкинуті);
- 3) виявлення внутрішньогрупових утворень на чолі з неформальними лідерами.

Для проведення соціометричного тесту необхідний відповідний стимульний матеріал: бланк соціометричного опитування, список учнів класу, соціоматриця. Методика включає інструкцію для дитини. Її проведення полягає в одержанні відповідей учнів на запитання вчителя «Кого б із вашого класу ви запросили на день народження?». Обробка результатів передбачає складання соціоматриці, визначення індексу групової згуртованості, побудову соціограми, яка наочно представляє характер стосунків у класному колективі.

Інструкція для дитини:

- Дай, будь ласка, відповідь на наступне запитання: «Кого б із вашого класу ти запросив на день народження?» Напиши прізвища трьох своїх однокласників.

Обробка результатів полягає у складанні соціоматриці-таблиці, в яку заносяться результати опитування. За її допомогою визначається кількість виборів і взаємовиборів (взаємні вибори обведені кружечком), а також обчислюється індекс групової згуртованості, або коефіцієнт взаємності, за формулою:

$$KB = \frac{R1}{R} \times 100 \%$$

де R1 - кількість взаємовиборів, R - загальна кількість виборів, отриманих в процесі соціометричного тестування. 60-70% - показник гарної групової згуртованості . На основі соціоматриці будується соціограма, яка складається з кіл, де кожне має своє значення:

I . Внутрішнє коло - це так звана «зона зірок», в яку потрапляють лідери, які набрали максимальну кількість виборів;

II. Друге коло - зона тих, кому віддали перевагу, куди входять учні, які набрали виборів у кількості вище середнього показника;

III. Третє коло - зона тих, кого зневажають, в яку входять діти, які набрали виборів у кількості нижче середнього показника;

IV . Четверте коло - зона ізольованих, це ті, хто не отримав жодного вибору.

Соціограма точно відображає міжособистісні стосунки та структуру класного колективу.

2.2. Результати дослідження та їх аналіз

Соціоматриця

№ п/п	1-А клас Хто вибирає, Кого вибирають	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
1	Антонюк Ю.					2		3					1										
2	Базанчук С.				2									1				3					
3	Жолудь А.				1									3				2					
4	Жолудь О.										2						3		1				
5	Замицький В.													1	2			3					
6	Кисляк А.												1				2					3	
7	Кінкович Н.				1												2					3	
8	Красновська К.					1							3								2		
9	Крикониук Т.										1	2	3										
10	Леснівський Б.			1	2	3																	
11	Маркова О.		2							1									3				
12	Мошківська Х.						1		2								3						
13	Пашинський І.					3									2						1		
14	Петренко О.					1								2				3					
15	Примаченко Д.		3			1					2												
16	Прокопенко М.						1	3											2				
17	Процун О.			1										2	3								
18	Скосарєва О.							3													2		1
19	Снігура К.							2										3			1		
20	Хуторна В.	3						1												2			
21	Шмагун О.							2	1	3													
22	Щьоголь О.				2			3											1				
К-сть всіх виборів		1	2	2	3	6	4	6	3	2	3	1	4	5	3	0	4	4	5	1	4	2	1
К-сть взаємовибірв		0	0	1	1	2	2	2	1	1	1	1	2	2	3	0	2	2	1	1	1	1	1

Коефіцієнт взаємності = 40%

Отже, вивчення міжособистісних відносин здійснювалось за допомогою соціометричного методу. Запитання «Кого б із свого класу ти запросив на день народження?» дозволило одержати відповіді учнів, на основі яких нами було складено соціоматриці, а потім побудовано соціограми, які наочно відображають взаємовідносини в класному колективі. Аналізуємо ці результати.

Дані соціометричних досліджень дозволили за допомогою системи виборів виміряти ступінь згуртованості класу. Як бачимо, коефіцієнт взаємності в 1 - А класі - 40 % (показник середньої згуртованості).

Кількість виборів дозволила з'ясувати положення кожної дитини в класі, визначити при цьому «зірок» (в 1- А класі їх 2), тих, кому віддають перевагу (в 1- А класі їх 11), тих, кого зневажають (в 1- А класі їх 8) та «ізольованих» (в 1- А класі їх 1).

Соціометрична процедура дає можливість констатувати, що місце школяра в системі міжособистісних відносин визначається такими факторами. Так, діти, які отримали найбільшу кількість виборів («зірки»), характеризуються рівним характером, мають гарні здібності, багату фантазію, відрізняються ініціативністю, вони добре вчаться, характеризуються комунікабельністю, дівчатка мають гарну зовнішність, а популярні в класі хлопчики приваблюють однокласників фізичною силою.

Першокласникам, які мають високий соціальний статус (ті, кому відділи перевагу), притаманні висока успішність, добросовісне ставлення до навчання, належність до класного активу, готовність поділитися речами, гарний зовнішній вигляд.

«Непривабливі» для ровесників школярі (ті, кого зневажають), характеризуються наступними особливостями: погане навчання й поведінка, суспільна пасивність, недобросовісне ставлення до чужих речей, праці, непостійність у дружбі, товаришування з порушниками дисципліни.

Школярі з неблагополучним положенням у системі міжособистісних відносин класу («ізолювані») зазнають труднощів не лише у навчанні, але й у спілкуванні з ровесниками, з якими часто не уживаються, що виявляється в забіякуватості, запальності, капризуванні; нерідко їх відрізняє зазнайство, брехливість, жадність; неакуратні та неохайні.

Отже, як засвідчило соціометричне дослідження, діти початкових класів дали оцінку своїм ровесникам, насамперед, по тих якостях, які легко виявляються зовні, а також по тих, на які найчастіше звертає увагу вчитель. А це дало можливість з'ясувати місце кожної дитини в системі міжособистісних відносин та визначити характер сформованості соціально-психологічного компоненту серед учнів-першокласників.

Розділ III. Психолого-педагогічні засоби регулювання соціально-психологічного статусу молодшого школяра в групі ровесників

Враховуючи негаразди, виявлені в статусній структурі досліджуваних груп у цілому (низький рівень гараздності взаємин, високу ізольованість), а також низький СПС окремих її членів, ми розробили систему виховних засобів, які після їх впровадження мали привести до корекції низького і стабілізації високого статусу в дітей молодшого шкільного віку. Ми виходили з того, що для повноцінного регулювання СПС дитини не досить того прямого директивного впливу вчителя, який здійснюється через оцінювання дітей (на практиці не завжди виваженого й послідовного). Основними способами регулювання СПС дитини в нашому дослідженні є організація виховної роботи у групі, спрямована на подолання небажаної конфліктності дитячих взаємин, труднощів, що виникають в окремих дітей у спілкуванні та стосунках з ровесниками, на формування позитивних доброзичливих взаємин між дітьми.

У рамках програми оптимізації СПС окремих дітей та гармонізації взаємин групи в цілому робота може здійснюватись за такими напрямками:

- 1) надання психолого-педагогічної допомоги дітям, які мають труднощі у взаєминах з ровесниками;
- 2) просвітницько-консультативна робота в колективі педагогів з питань налагодження спілкування окремих дітей та навчання молодших школярів соціально-схвалюваних форм взаємин і спілкування;
- 3) індивідуальна та групова консультативно-просвітницька робота з батьками учнів.

Найбільшого значення потрібно надавати першому напрямку роботи, яка повинна проводитись в три етапи. На перших двох потрібно намагатися дати учням знання, сформувати уміння та навички правильно оцінювати поведінку персонажів художніх творів, а потім і ровесників. Поставлені завдання вирішувалися у процесі слухання й обговорення учнями художніх

творів (казок, оповідань, віршів), аналізу запропонованих вчителем проблемних ситуацій, самостійного складання ними розповідей та казок на морально-етичні теми, придумування кінцівок до відомих казок, а також казок, запропонованих ровесниками й вчителем. На другому етапі потрібно проводити інсценівки та ігри-драматизації, змістом яких повинні бути етичні проблеми, дібрані таким чином, щоб діти мали можливість повправлятися у вирішенні моральних конфліктів, закріпити вміння правильно виходити з них, здійснювати ініціативні дії (у тому числі на встановлення контактів), співвідносити свої дії з уявленнями про еталони правильної поведінки. На третьому етапі роботи повинні бути створені спеціальні умови, які б забезпечували учням з низьким статусом можливість виявити свої новонабуті вміння та навички діяти спільно з ровесниками. Крім того, у даній частині корекційної роботи є можливість закріпити вміння й отримані учнями в ході попередньої роботи знання, актуалізувати засвоєні дітьми норми соціально-схвалюваних форм поведінки та взаємин, дати можливість повправлятися в застосуванні отриманих навичок у процесі спільної діяльності. Для цього потрібно варіювати види діяльності (ігрова, навчальна, господарсько-побутова), склад учасників спільної діяльності, роль учнів з низьким статусом у групі.

Висновки

Проблема міжособистісних відносин займає одне із центральних місць не лише в психолого-педагогічній науці, але і в житті кожної конкретної людини. Особистість, взаємодіючи з соціумом, вимушена співвідносити свої вчинки з діями інших людей, які, в свою чергу, викликають у неї певну емоційну реакцію. Саме так людина вступає в процес міжособистісної взаємодії, в процес встановлення взаємовідносин з іншими людьми.

Аналізуючи динаміку взаємовідносин в різноманітних мікрогрупах - діадах і тріадах, психологи відмічали, що малі групи різного рівня розвитку по-різному впливають на стосунки між людьми, нібито розвертаючи їх по ставленню один до одного то позитивною, то негативною стороною, то залишаючи байдужими. Це означає, що сформований в групі психологічний клімат може актуалізувати або кращі, або гірші якості, риси особистості. Під психологічним кліматом ми розуміємо якісну сторону міжособистісних стосунків, що проявляється у вигляді сукупності психологічних умов, які сприяють або зашкоджують продуктивній сумісній діяльності і гармонічному розвитку особистості в групі.

Розвиток особистості в дитинстві відбувається під впливом різних соціальних інститутів (сім'ї, школи, позашкільних закладів, засобів масової інформації), які діють на формування особистості дитини не прямо, а через малі групи, членом яких є дитина, через живе, безпосереднє спілкування з людьми, що оточують її в цих групах. Це члени сім'ї, товариші по класу, друзі по дому, окремі люди, з якими дитина вступає в контакт. Не стільки спілкування, скільки стосунки з цими людьми визначають розвиток особистості.

Цей розвиток може йти добре лише при достатньо сприятливих взаємовідносинах, в яких існує система взаємної підтримки, довіри, відвертості. При поганих взаємостосунках, навпаки, виникають перешкоди на шляху особистісного вдосконалення людини, так як люди не довіряють одне одному, проявляють себе здебільшого з негативної сторони.

В шкільні роки коло друзів дитини постійно збільшується, а особистісні прихильності стають більш постійними. Спілкування переходить на більш високий рівень, так як діти починають краще розуміти мотиви вчинків однолітків, що сприяє встановленню гарних взаємовідносин з ними. В початковий період навчання у школі вперше починають утворюватися неформальні групи дітей з певними правилами поведінки в них. Однак ці групи нестійкі за своїм складом і існують недовго.

Діти молодшого шкільного віку ще багато часу проводять в різноманітних іграх, але їх партнерами по грі все частіше стають не дорослі люди, а їх однолітки. В шкільних групах під час гри встановлюються свої специфічні взаємовідносини з більш чи менш вираженими мотивами міжособистісних переваг.

Положення учня в системі міжособистісних стосунків у класі зумовлене багатьма факторами, спільними для різних вікових груп.

Провівши експериментальне дослідження дає можливість констатувати, що місце школяра в системі міжособистісних відносин визначається такими факторами. Так, діти, які отримали найбільшу кількість виборів («зірки»), характеризуються рівним характером, мають гарні здібності, багату фантазію, відрізняються ініціативністю, вони добре вчаться, характеризуються комунікабельністю, дівчатка мають гарну зовнішність, а популярні в класі хлопчики приваблюють однокласників фізичною силою.

Першокласникам, які мають високий соціальний статус (ті, кому відділи перевагу), притаманні висока успішність, добросовісне ставлення до навчання, належність до класного активу, готовність поділитися речами, гарний зовнішній вигляд.

«Непривабливі» для ровесників школярі (ті, кого зневажають), характеризуються наступними особливостями: погане навчання й поведінка, суспільна пасивність, недобросовісне ставлення до чужих речей, праці, непостійність у дружбі, товаришування з порушниками дисципліни.

Учні з неблагополучним положенням у системі міжособистісних відносин класу («ізолювані») зазнають труднощів не лише у навчанні, але й у спілкуванні з ровесниками, з якими часто не уживаються, що виявляється в забіякуватості, запальності, капризуванні; нерідко їх відрізняє зазнайство, брехливість, жадність; неакуратні та неохайні.

Як засвідчило дослідження, діти початкових класів дали оцінку своїм ровесникам, насамперед, по тих якостях, які легко виявляються зовні, а також по тих, на які найчастіше звертає увагу вчитель. А це дало можливість з'ясувати місце кожної дитини в системі міжособистісних відносин та визначити характер сформованості соціально-психологічного компоненту серед першокласників.

Список використаної літератури:

1. Аникеева Н.П. Психологический климат в коллективе. - М., 1989. - 380 с.
2. Авдеевская Е.П. Принадлежность к группе и самовосприятие личности //Вопросы психологии. 1990. - № 3. - С. 144-150.
3. Бодалев А.А. Проблемы гуманизации межличностного общения и основные направления их психологического изучения //Вопросы психологии. 1989. - № 6. - С. 74-81.
4. Гозман Л.Я. Психология эмоциональных отношений. - М., 1987. -176 с.
5. Горянина В.А. Психологические предпосылки непродуктивного стиля межличностного взаимодействия //Психологический журнал. 1997. - № 6. С. 73-83.
6. Головин С.Ю. Словарь практического психолога. - Минск: Форвест, 1998.800 с.
7. Гильбух Ю.З. Как учиться и работать эффективно.- К.,1993.126 с.
8. Практическая психология образования /Под ред. Дубровиной И.В. - М.: Сфера, 1998. - 526 с.
9. Занюк С.. Психологія мотивації та емоцій. - Луцьк, 1997. -180 с.
- 10.Иванцов А.Н., Заика Е.В. Методика исследования коммуникативных установок личности //Вопросы психологии, 1991. - № 5. С. 162-166.
- 11.Крутецкий В.А. Психология обучения и воспитания школьников - М.: Просвещение, 1986. - 305 с.
- 12.Лутошкин А.Н. Эмоциональная жизнь школьного коллектива - М., 1988. - 48с.
- 13.Немов Р.С., Кирпичник А.Г. Путь к коллективу. - М.: Педагогика, 1998. - 146с.
- 14.Немов Р.С. Психология. Книга 1. Общие основы психологии. - М.: Владос, 1998. - 688 с.
- 15.Немов Р.С. Психология. Книга 2. Психология образования. - М.: Владос, 1998.- 608 с.

- 16.Немов Р.С. Психология. Книга 3. Психодиагностика, - М.: Владос, 1998. – 632 с.
- 17.Психологическая теория коллектива /Под ред. Петровского А.В. - М.: Просвещение, 1979. - 239 с.
- 18.Петровский А.В., Шпалинский В.В. Социальная психология коллектива. - М.: Просвещение, 1978.-176 с.
- 19.Плюскин Ю.М., Богатырева О.А., Биченкова О.Е. Пространственное поведение и социальный статус ребенка в группе //Вопросы психологии. 1993.-№ 2.-С. 106-116.